

ANNA I. LÓPEZ

L'extrema dreta valenciana

Una modernització (afortunadament) infructuosa

El vaixell de la identitat europea ha entrat en aigües no marcades en els mapes de navegació. Les seues espelmes s'estan agitant enmig d'una forta brisa. Més enllà del moll dels baròmetres, estan assenyalant temps tempestuosos. [...] Amb el destí desconegut, el viatge sembla terriblement difícil per a alguns i positivament perillós per a d'altres. Ansietat i incertesa, no-esperança o autoconfiança, defineixen el futur.

JEFFREY T. CHECKEL i PETER J. KATZENSTEIN (2009)

UNA MIRADA A L'EUROPA MÉS EXTREMA

Europa és cada vegada menys uniforme, les seues poblacions són cada vegada més híbrides, les formes de pensar no responen als patrons clàssics de la cultura dels estats nació i la presència dels «altres» a l'interior de les seues fronteres planteja qüestions encara sense resoldre al voltant de la pertinença, la ciutadania, la governabilitat, la religió o els drets humans. La societat postindustrial i postmoderna ha comportat nous reptes de difícil resolució en l'estret marc dels estats nació. Ara que els fets objectius són menys influents en la formació de l'opinió pública que no

Anna I. López Ortega és periodista i politòloga de la Universitat de València. Aquesta investigació forma part d'una tesi doctoral sobre la nova extrema dreta valenciana. L'article i la revisió lingüística han sigut possibles gràcies a la inestimable col·laboració de Marc Borràs Barberà

l'apel·lació a l'emoció o la creença personal —la postveritat, en diuen—, els nous partits polítics s'han adonat de l'alta efectivitat política de la desinformació o de la veritat a mitges.

En aquest context de canvi i incertesa, des dels anys vuitanta del proppassat segle han aparegut partits polítics a tota l'Europa occidental que han estat qualificats pels uns o pels altres com a «extrema dreta», «dreta radical», «neonazisme», «neofeixisme» o «populisme», enmig d'una batalla semàntica que recorda, i molt, aquella bíblica torre de Babel. La pregunta primera és si podem considerar tots aquests termes del nomenclàtor polític homogenis o sinònims o és que més aviat estem referint-nos a realitats diferents en cada cas. Hans George Betz (1994), per exemple, els defineix com a moviments de «populisme de dreta radical», mentre que Cas Mudde (2007) els engloba en la «dreta radical populista» i José Luis Rodríguez parla d'una «nova extrema dreta». És important destacar, d'antuvi, que aquestes tres definicions han superat ja els anacrònics termes de *neonazisme* i *neofeixisme* per referir-se a partits polítics que ja no estan —o no semblen estar— vinculats en el fons, ni sobretot en la forma, amb els moviments totalitaris d'entreguerres. El Moviment Social Italià podria considerar-se un dels precursors d'aquesta metamorfosi, però sens dubte el cas més paradigmàtic d'aquesta voluntat de separació dels moviments totalitaristes de la primera meitat del segle XX és el del partit liderat per Marine Le Pen, el Front Nacional (FN), que ha obtingut uns resultats importants en les recents eleccions presidencials franceses.

Tanmateix, altres partits, als quals també se'ls ha situat a l'extrema dreta, no han hagut de realitzar cap procés de transformació ideològica, ja que mai no han estat en posicions d'extrema dreta tradicional, tal com la defineix Piero Ignazi. En aquest grup trobaríem els moviments nòrdics de dreta radical populista més representatius, com el Partit Popular Danès (PPD), el Partit del Progrés Noruec (FrP) i aquells nous moviments sorgits entre la pròpia societat o dissidents de partits conservadors, com el Partit de la Independència del Regne Unit (UKIP). Resulta altament significatiu, en canvi, que aquesta estratègia de distanciament —almenys formal— respecte als feixismes tradicionals —tan característica dels partits de l'Europa occidental que tot seguit estudiarem— no siga compartida per organitzacions polítiques d'ideari semblant que pul·lulen pels voltants del que fou la Unió Soviètica: partits com ara Ataka, Jobbik o Χρυσή Αυγή (Alba Daurada) no fan ni un mínim esforç —tot el contrari— per diferenciar-se del Partit Nacionalsocialista Obrer Alemany (NSDAP) o del feixisme més clàssic, d'arrel mussoliniana.

Si bé és cert que en amplis fòrums de ciència política se segueix atribuint, encara que siga de manera únicament nominal, la tradicional etiqueta de feixisme

als nous i emergents moviments radicals, Diethelm Prowe indica: «Tot i les similituds genèriques entre moviments de la dreta secular moderna [...], canvis crítics en els contextos històrics distingeixen aquests dos fenòmens de manera essencial [...]: els nous moviments representen una nova era i lluiten per noves i diferents batalles a Europa». És evident que els nous processos històrics i les noves realitats socials difereixen més que notablement dels del període d'entreguerres i, per això mateix, el joc polític de l'oferta i la demanda electorals no és ni tan sols semblant entre tots dos àmbits temporals. Però si estudiem les diferents definicions que ubiquen ideològicament els actuals moviments, existeix gairebé unanimitat en la comunitat científica a l'hora de determinar que, havent-hi certs paràmetres o elements no substancials de proximitat ideològica, de l'exposició d'aquesta o d'objectius politicsocials a aconseguir, hi ha dues famílies de base ideològica que objectivament han de ser diferenciades.

Una molt encertada divisió la planteja Piero Ignazi (1993), que distingeix els partits d'extrema dreta tradicional —vinculats en la seua forma externa i en el seu fons amb la tradició feixista— dels moviments de nova extrema dreta o extrema dreta postindustrial —protagonistes d'aquest estudi— que s'han nodrit tant d'electors distanciats de la radicalitat dels primers com de classes mitjanes o burgeses que per diversos motius han sentit vulnerats i agredits un conjunt important de principis i drets considerats inalienables. Un electorat volàtil que, a més, considera ineficaç i corrupta la classe política que els governa. El polítleg holandès Cas Mudde aprofundeix en aquesta important diferenciació en estudiar els que anomena partits de tradició feixista, on el concepte *tradició* no fa referència a l'origen cronològic del partit —que pot ser ben recent— sinó a la ideologia. Dins d'aquesta família de partits, Mudde (2007) distingeix entre dreta radical populista i extrema dreta. La principal diferència, no petita per als objectius del present estudi, rau en el fet que hom pot considerar democràtica la dreta radical populista, tot i que pose en qüestió alguns valors fonamentals de les democràcies liberals, mentre que l'extrema dreta és en essència antidemocràtica, ja que s'oposa al principi fonamental de la sobirania del poble.

Així doncs, val a dir que existeix un grup de partits que mantenen vincles fonamentalment ideològics amb els moviments feixistes o «protonazis» d'entreguerres, amb objectius definidament antidemocràtics; un electorat que podem anomenar obrer, en termes generals, i una massa generacional preponderantment jove. És cert que aquests moviments tendeixen a la marginalitat als països europeus més desenvolupats i en molts casos es troben fortament atomitzats, però no s'esdevé el mateix en diversos països de l'Europa oriental, sobretot en aquells que van pertànyer a

l'extinta Unió Soviètica. Es tracta, en qualsevol dels casos, de moviments polítics que compleixen tots els requisits per ser considerats extrema dreta tradicional per Ignazi o Mudde.

Per un altre costat, però, i com un dels símptomes que caracteritzen l'anomenada «onada populista» en el panorama polític europeu contemporani, hi ha aquells altres partits titllats de dreta radical populista, populisme de dreta radical, nova extrema dreta o extrema dreta postindustrial. Les formacions que pertanyen a aquest segon grup associen els seus idearis polítics a vectors com el nacionalisme i la xenofòbia, el xovinisme del benestar, el revisionisme i el conservadorisme. Han aconseguit, a més, deixar obsoleta la tradicional divisió entre dretes i esquerres, tot combinant el ressentiment contra les elits en el poder i les demandes de majors reformes democràtiques amb la reivindicació de polítiques de base identitària. Precisament aquests dos últims components ideològics són els que han propiciat les últimes mobilitzacions de la dreta radical a tot Europa. Mobilitzacions —reeixides en molts casos— que reflecteixen la inseguretats, la inestabilitat i la creixent desigualtat en què viuen les poblacions europees actuals. Una societat on els immigrants es converteixen en el boc expiatori dels mals causats per la crisi econòmica i financera. Una societat que responsabilitza les elits burocràtiques europees de la implementació d'un model polític amb greus dèficits democràtics que la dreta radical sembla cridada a esmenar.

La lenta però progressiva i sostinguda evolució electoral d'aquesta nova dreta radical —pràcticament en tots els països europeus— indica que no es tracta d'una moda passatgera. Els resultats obtinguts en les eleccions europees del maig del 2014 situen aquest fenomen en el centre de l'agenda mediàtica europea: el Front Nacional de Marine Le Pen fou la força més votada a França amb un 25,4%, un ascens espectacular si tenim en compte que el 2009 tan sols va tenir un 6,3%. En països com Àustria, l'FPÖ, Partit de la Llibertat, va aconseguir un 19,50%, i va augmentar així el considerable suport que ja va obtindre l'any 2009. A Croàcia o Dinamarca, els partits d'extrema dreta van ser les opcions més votades, tot i que a Croàcia el Partit Croata pels Drets va acudir a les eleccions en una coalició de partits conservadors tradicionals que, això sí, va aconseguir el 41,39% dels vots. El Jobbik manté el 14% dels suports a Hongria, amb un programa que criminalitza i persegueix els gitanos. Al Regne Unit, l'UKIP també va ser l'opció més votada, amb un terç dels vots. En tots els programes d'aquests partits l'ultranacionalisme, el racisme i la xenofòbia constitueixen la columna vertebral ideològica.

Ens trobem, doncs, en una nova etapa de «postfeixisme», un terme que distingeix entre aquesta nova realitat propiciada per la crisi financera de la primera dècada

del segle XXI i aquell feixisme històric d'entreguerres. I es poden rastrejar, tal com ha assenyalat Enzo Traverso, certes continuïtats, però també moltes transformacions, entre ambdós escenaris polítics i socials. Ara com llavors, Europa es troba en un perillós moment de transició en què valors angulars com els de la solidaritat, la dignitat personal o la tolerància —sobre els quals s'ha construït el projecte europeu entre països que acabaven de viure i participar en les dues guerres mundials— estan perdent terreny en favor de la intolerància, el racisme o l'antiigualitarisme. Com assenyala Traverso, «el fascismo del siglo XXI no tendrá la faz de Mussolini, Hitler o Franco ni —esperémoslo— la del terror totalitario, pero sería falso deducir de ello que nuestras democracias no están en peligro» (Traverso, 2016: 8).

Però ¿què és el que ha passat amb les formacions d'extrema dreta des de finals dels vuitanta —amb la irrupció de Jean-Marie Le Pen a la política francesa— fins al maig del 2014, quan partits de tota la UE aconseguen el 21% de vots gràcies a un discurs euroescèptic, ultranacionalista i antiimmigració? Antón-Mellón i Hernández Carr han diferenciat tres grans etapes en l'evolució i l'impacte polític i electoral d'aquests partits. La primera se situaria en les dècades dels vuitanta i principis dels noranta, anys en què les formacions de nova extrema dreta van ocupar posicions clarament secundàries dins l'escenari polític dels seus països respectius (2016: 5). Posteriorment, ben entrada la dècada dels noranta, el nombre de partits de nova extrema dreta augmenten i, més important encara, aconseguen establir-se dins dels seus respectius sistemes polítics. Són anys en els quals, progressivament, els nous partits d'extrema dreta van aconseguir deixar de ser marginals i/o no aptes per entrar en pactes i coalicions de govern, cosa que aconseguiren l'FPÖ, el DDP i la Lliga Nord italiana (LN).

La tercera d'aquestes etapes —en la qual estem instal·lats ara mateix— s'inicia amb la crisi econòmica que comença el 2007 i es tradueix en les primeres victòries electorals obtingudes per aquests partits en diversos països com França, Dinamarca o Anglaterra. Però la cosa més preocupant no és —o no és només— aquest creixement electoral, sinó que ha vingut acompanyat d'una major capacitat d'influència de la dreta radical en l'agenda política europea, tot arribant a impregnar les pràctiques legislatives dels grans partits conservadors i socialdemòcrates europeus governants, que veuen amenaçat el seu sòl electoral. Disposicions legislatives i decisions polítiques que, en matèries com ara el control de la immigració, amenacen de fer retrocedir els estàndards democràtics. L'últim exemple es materialitzà en les polítiques d'integració i acollida dels refugiats i l'aprovació pel Consell Europeu, el 19 de març de 2016, del denominat «tractat de la vergonya»: l'acord entre la Unió

Europea i Turquia sobre la devolució automàtica i massiva dels estrangers arribats a les costes de Grècia des de Turquia, inclosos els refugiats sirians.

No obstant això, el punt d'inflexió que marca la consolidació —i sobretot la visibilitat més gran— d'aquests partits en el marc polític europeu fou el vot afirmatiu dels britànics en el referèndum forçat per l'UKIP —i acceptat pel *tory* David Cameron— per decidir la sortida del Regne Unit de la Unió Europea. L'UKIP va centrar la seua campanya en l'estigmatització de la immigració, a la qual culpa va de la desocupació, el crim, l'escassetat d'habitatge, la situació del Servei Nacional de Salut o el deteriorament general de l'Estat de Benestar. Els partits d'extrema dreta de tota l'Europa occidental —també els espanyols, Plataforma per Catalunya (PxC) i España2000 (E2000)— estaven exultants per aquest resultat, fins al punt que els seus líders van anunciar nous plebiscits de permanència en els seus països respectius, en cas de governar-los: el «Frexit» o el «Nexit». L'important, en aquest cas, no és només que hagen assentat electoralment posicions polítiques fortament euroescèptiques, sinó que la victòria del Brexit ha aconseguit trencar en mil pedaços el cordó sanitari que dificultava la seua visibilitat mediàtica i institucional. Una estratègia de dissipació comunicativa tàcitament imposada tant pels mitjans de comunicació tradicionals com per les institucions europees, des de la fi de la Segona Guerra Mundial.

La nova extrema dreta europea ha aconseguit, doncs, sortir de l'ostracisme mediàtic i ocupar portades i pàgines de diaris. Però, mentre va durar aquell exili mediàtic, van saber aprofitar, i molt, una de les novetats tecnològiques que ha canviat quasi per complet el panorama de la comunicació: Internet —el primer servidor *worldwide web* data de 1990— i les xarxes socials —Facebook naix el 2004, i Twitter, el 2006—, eines que permeten la comunicació directa individu a individu i que la nova extrema dreta ha fet servir intel·ligentment com a mitjà de propaganda i reclutament que ha afavorit l'abast (global), la instantaneïtat i l'efectivitat de les seues propostes i proclames. Després dels atemptats de *Charlie Hebdo*, per exemple, l'FN va convocar a través del seu compte oficial de Twitter manifestacions islamòfobes que es van estendre fins a Alemanya, a través del moviment PEGIDA, o fins a la mateixa ciutat de València, promogudes per España2000.

L'atur massiu i les polítiques d'austeritat han sigut altres esquers que han estat utilitzats per aquests partits per poder augmentar la seua quota electoral. I els ha funcionat francament bé, sobretot perquè oferien solucions simples per resoldre problemes molt complexos, com el de la convivència entre el neoliberalisme econòmic imperant i el sosteniment d'un Estat del Benestar nascut a Europa després

de les dues conflagracions mundials. L'alarma creada a finals dels noranta per una possible coalició a Àustria entre l'FPÖ de Haider amb els democristians és ara una anècdota: avui en dia aquestes formacions tenen opcions d'arribar a governar un dia països tan fonamentals en la creació i el manteniment de l'*statu quo* europeu com França i Holanda. François Hollande, en un discurs pronunciat a l'Eurocambrà el dia 7 d'octubre de 2016, va sentenciar que «el nacionalisme és la guerra i la sobirania el declivi», al·ludint a les estratègies de recuperació de la sobirania —sobretot econòmica— defensades pels partits d'extrema dreta europea. Angela Merkel, en la mateixa sessió plenària, veia en el retorn de les fronteres nacionals la fi d'Europa: calia, va dir, «més Europa, no menys». Potser aquestes paraules arriben tard: segurament el gran error —o almenys un dels grans errors— de la classe política que ha menat les regnes europees des de principis de segle ha estat menystenir la importància d'unes formacions polítiques que semblaven eternament condemnades a la marginalitat. Quan es va esdevenir l'èxit inopinat de l'FPÖ, van concloure que es tractava d'una excentricitat pròpiament austríaca. I, més endavant, suposaren erròniament que l'èxit electoral que estaven aconseguint a tot Europa aquests nous partits extremistes es diluiria tan bon punt se superara la crisi financera.

Però és que aquesta no era una crisi cíclica més: el que estava en joc era un canvi de model en les regles de la governança, aquella manera d'exercir el poder que té per objectiu assolir un desenvolupament econòmic, social i institucional durador, amb un equilibri entre l'administració de l'Estat, la societat civil i el mercat. La crisi ha tret a la superfície un canvi de model que supedita l'acció política a la lògica estrictament —i exclusivament— economicista que ja havien defensat els ultraliberals de l'escola austríaca després de solsir-se el Tercer Reich, que fou políticament implementada per Margaret Thatcher i Ronald Reagan als seus respectius països durant els anys vuitanta i finalment sancionada pel laborista Tony Blair i el demòcrata Bill Clinton en la dècada dels noranta, fet que va donar nou oxigen al Consens de Washington de 1989. Es podria ben bé dir que, avui dia, la democràcia —entesa *grosso modo*— ha deixat pas a una *economocràcia*, on les decisions polítiques es prenen atenent indicadors macroeconòmics en detriment de necessitats o aspiracions individuals que escapen a l'estratègia quantificadora imperant. Per això, un politòleg com Dominique Reynié s'explica l'èxit electoral d'aquestes formacions fins fa no gaire marginals perquè «les extremes dretes han estat les úniques que han pres en compte el desarrelament de les poblacions afectades per l'erosió del seu patrimoni material —atur, poder adquisitiu i el seu patrimoni immaterial—, és a dir, el seu estil de vida amenaçat per la globalització, la immigració i la Unió Europea» (2013: 31). I la mateixa reflexió val —salvant totes les distàncies—

per explicar-se l'altrament inexplicable victòria de Donald Trump en els comicis presidencials de 2016. Aquesta deriva neoliberal que acompanya una globalització creixent —amb la consegüent deslocalització que augmenta els nivells d'atur en països desenvolupats, com els Estats Units— ajuda també a entendre l'èxit electoral d'altres formacions d'extrema dreta que, a diferència de les que estem analitzant ací, no han fet el mínim esforç per emmascarar la seua filiació ideològica amb els totalitarismes d'entreguerres. Parlem, per exemple, d'Alba Daurada o Χρυσή Αυγή, tercera força política a Grècia, tot i les seues manifestes vinculacions —fins i tot en la imatgeria utilitzada— amb l'NSDAP, cosa que posa en relleu que un sector dels grecs —segurament els europeus més directament afectats per la crisi— han deixat en un segon pla l'aversion que els puga provocar el record de la invasió nazi en favor d'uns discursos, nacionalistes i exclusionistes, que els prometen una recepta senzilla per resoldre tots els seus problemes immediats, començant per l'econòmic.

Un comú denominador de totes aquestes noves formacions polítiques, ho hem dit ja, és que ofereixen solucions senzilles a problemes complexos, que és una de les definicions possibles del populisme. En el vademècum que totes elles fan servir arreu d'Europa per subvenir —de manera tan fàcil com ràpida— a les necessitats dels més perjudicats per la crisi, hi ha el mateix beuratge miraculós, una comuna medicina infal·lible: l'exclusió, l'estigmatització, la culpabilització en l'altre de tots els mals que assolien les economies familiars devastades per la crisi. Però aquest altre, que sota la fèrula nacionalsocialista va ser el jueu, és ara l'immigrant. I, per sobre de tots, l'immigrant originari de països islàmics, el musulmà. Això explica, per exemple, que en l'economia europea que segurament menys ha patit la crisi —l'alemanya— un partit extremista com Alternativa per Alemanya, que organitza manifestacions contra els musulmans, haja aconseguit un 12% de vots a Berlín. Tot plegat vol dir que no és l'econòmica l'única variable que cal tenir en compte per entendre l'actual auge polític i electoral del nou radicalisme ultraconservador.

Hi ha, a més de l'economia, la qüestió cultural o, altrament dita, identitària. Però ambdós factors s'entrecreuen i interfereixen fins a esdevenir aporètics. Ryszard Kapuściński resumia magistralment en una entrevista de 2002: «Europa pot resoldre el seu envelliment només amb la immigració de noves generacions que vinguen a treballar i enfortir la nostra economia. Lògicament, aquests immigrants vindran, com ja està esdevenint-se, d'Àfrica, d'Orient. I canviaran la nostra identitat. Europa sempre ha estat identificada com un continent cristià, aquest és el seu tret característic. Però hem de saber que ens estem convertint gradualment en

una civilització cristianoislàmica.»¹ Ho va dir el 2002, quan la crisi ni tan sols s'albirava —hom deia que el capitalisme havia aconseguit assolir per fi el creixement perpetu— ni els atemptats terroristes d'empremta islamista havien arribat a terres europees. Quinze anys després, aquestes dues línies de raonament, que semblaven caminar de manera paral·lela i més o menys pacífica, han entroncat i, sobretot, han derivat en una contradicció difícilment soluble: d'un costat, hi ha la lògica econòmica, que advoca per l'arribada de mà d'obra immigrant al continent per sostenir l'Estat del Benestar; d'altra banda, la lògica identitària defensa, en canvi, el tancament de fronteres i l'homogeneïtzació cultural, religiosa i fins i tot ètnica, ressuscitant així tots aquells aspectes problemàtics de la convivència que la modernitat havia bandejat en favor de la convivència pacífica, entre els quals destaca especialment l'adscripció religiosa de la persona, convenientment reduïda a l'esfera privada. Això vol dir que, ara mateix, a Europa s'hi enfronten dues propostes polítiques ben diferenciades: els que —avinguts a la lògica «economocèntrica» imperant i als valors tradicionals de la modernitat il·lustrada— consideren compatible i necessària la immigració amb la recuperació econòmica, i, d'altra banda, els que no només hi veuen dos factors antagònics, sinó que consideren que la solució de l'un passa necessàriament per la desaparició de l'altre. La nova extrema dreta radical i populista estaria, òbviament, en aquest segon grup, i un dels seus majors èxits seria haver aconseguit identificar les forces polítiques tradicionals —tant conservadores com socialdemòcrates— amb el problema i no la solució. Precisament el discurs ferotgement anti-*establishment* de Trump és una de les raons que expliquen la seua victòria electoral al novembre de 2016.

No debades, la victòria de l'excèntric candidat republicà, a qui ningú va prendre seriosament al principi, s'ha convertit en un catalitzador i un model per als partits d'extrema dreta europeus. Des de l'inici del seu mandat, el nou president està complint el seu programa ultraproteccionista i xenòfob. Els seus discursos com a president mantenen el mateix patró que tenia quan només era un candidat a la presidència, adoptant una retòrica més pròpia d'una campanya electoral que no d'un president: frases curtes, simples, efectistes i plenes de solucions maniquees. A més, com ja va passar amb l'extrema dreta europea, les xarxes socials s'han convertit en el canal per excel·lència de difusió i comunicació del nou POTUS; les seues decisi-

¹ «Europa debe escoger entre tener una posición importante en el mundo o convertirse en un museo», entrevista de Bru Rovira per a *La Vanguardia*, 29/12/2002. Arreplegada en Ryszard KAPUŚCIŃSKI, *El mundo de hoy: Autorretrato de un reportero*, Barcelona, Anagrama, 2004, p. 174

ons polítics es transmeten en 140 caràcters i (re)creen la sensació d'un contacte estret, directe i immediat entre el president i el poble dels Estats Units. Umberto Eco (2017) qualificà encertadament aquest llenguatge d'empobrit, amb una sintaxi elemental que té per objectiu limitar qualsevol possibilitat d'un raonament complex i crític. Però això tampoc no importa massa en l'època de la postveritat, quan l'apel·lació als sentiments i les creences és més efectiva electoralment que qualsevol raonament ben travat. Ara més que mai, aquestes noves forces polítics estan més que preparades per a fer entrar per la via ràpida el continent europeu en allò que Josep Ramoneda (2016) ha anomenat «autoritarisme prodemocràtic», liquidant així la democràcia liberal que havia senyorejat Europa gairebé incontestada després de la Segona Guerra Mundial. La diferència més important entre el fenomen Trump als Estats Units i l'emergència i consolidació de la nova dreta europea és que el sistema polític americà —la democràcia moderna més antiga del món— té previstes i dissenyades estratègies constitucionals que limiten el poder del seu president, mentre que —i aquesta és la qüestió més roent— no està gens clar que la feble ossamenta institucional europea ni la seua sempre lenta i complexa capacitat de reacció legislativa puguen fer front adequadament al desafiament que suposaria la victòria de forces polítiques euròfugues.

Més encara quan els gestos polítics inicials del president americà revelen clarament la seua posició política respecte al continent europeu: la seua primera trobada amb un mandatari estranger fou amb Theresa May, primera ministra del Regne Unit, tot enviant un clar missatge al món en donar suport a la possible desintegració del projecte europeu que el Brexit amenaça d'iniciar. No és estrany, doncs, que el mateix dia de la seua investidura, els líders dels principals partits extremistes europeus es reuniren a Koblenz (Alemanya), en una cimera organitzada pel partit de la dreta radical alemanya Alternative für Deutschland (AfD). «Estem vivint la fi d'un món i el naixement d'un altre, ple d'esperances i d'oportunitats noves», va dir Marine Le Pen en acabar la reunió, abans de concloure que «no és una qüestió de probabilitats, sinó de temps: és una evolució irreversible» (20 Minutos, 2017). També el feixisme italià —tal com recorda Eco— va convèncer molts líders europeus que el nou règim estava duent a terme una reforma social digna de consideració i respecte perquè suposava una alternativa revolucionària moderada a l'amenaça comunista. La nova revolució moderada que preconitza la nova dreta radical europea ha substituït el fantasma del comunisme pel del gihadisme, però també proposa ara un conjunt de reformes anti-*establishment* per alliberar-se de les elits corruptes i sotmeses als dictats de la globalització, culpables en tots els casos d'haver abandonat els interessos nacionals en benefici de l'Europa monetària i responsables en

última instància de les polítiques que han provocat una immigració incontrolada i la colonització musulmana d'Europa. El signe dels temps actuals resulta, doncs, bastant familiar. I preocupant.

LA METAMORFOSI DE L'EXTREMA DRETA ESPANYOLA

Està la democràcia espanyola al marge del perill que amenaça Europa? N'és una excepció? Què és el que explica que, a diferència de la resta d'Europa, l'extrema dreta autòctona no haja reeixit electoralment? D'una banda, és cert que a Espanya els mitjans de comunicació (premsa, ràdio i televisió) difícilment publiquen informació sobre els partits d'extrema dreta espanyols. És fàcil trobar articles sobre l'FN francès o el PVV holandès als diaris espanyols, però no passa el mateix amb els partits d'aquí. No està clar si aquest fet es deu a una real manca de notícies o al fet que s'ha establert una mena de «pacte de silenci» sobre ells. No obstant això, de vegades els diaris i la televisió sí que ofereixen notícies relacionades amb l'extrema dreta, però exclusivament centrades en actes de violència protagonitzats pels seus prosèlits.

Vol dir això que està vacunada contra la xenofòbia i que és una societat tolerant? Acudim a les xifres i als fets documentats: un informe sobre delictes d'odi a Espanya elaborat el 2013 pel Ministeri de l'Interior per recomanació de la Unió Europea assenyala que hi ha hagut un increment del nombre de delictes comesos contra persones a causa de la seua raça o origen ètnic, nacionalitat, religió, orientació sexual, estatus social o discapacitat. Fets, tot ells, que entren dins la categoria jurídica de delictes d'odi. Dos anys després, el 2015, el nombre de crims d'odi registrats a Espanya va ser de 1.285, i només se'n van resoldre 843. Els delictes relacionats amb la xenofòbia o el racisme van ser els més nombrosos: van suposar el 37% del total de delictes d'odi d'aquell any. En aquest sentit, Emmanuel Terray recorda que, mentre la dreta clàssica només admet la violència si s'exerceix en els límits fixats per la llei, la dreta extrema la veu com un mitjà polític tan lícit com d'altres, que cal utilitzar en funció de les circumstàncies.

De fet, diversos actes de violència han estat portats a terme per simpatitzants de la ideologia neonazi i, en alguns casos, els autors tenien, a més, un càrrec dins d'algun partit d'extrema dreta. Un dels delictes que més impacte va tenir va ser l'assassinat de Carlos Palomino el 2007. Aquest activista antifeixista va ser assassinat per un membre de l'extrema dreta quan es dirigia a una manifestació antiimmigració organitzada per Democràcia Nacional. Un cas semblant va ocórrer l'any 2012, quan poques hores abans de començar un concert a Manresa, es va produir un atac perpetrat per un grup de simpatitzants neonazis contra diversos

joves antifeixistes. Un d'ells va ser ferit de gravetat i divuit persones pertanyents a un grup neonazi van ser arrestades. El mateix líder d'Espanya2000, José Luis Roberto, va ser acusat d'incitar a l'odi racial després de participar en confrontacions verbals durant una manifestació antiimmigració organitzada pel seu partit el 2002. Diverses ONG van exigir la seua entrada a la presó per aquests fets. Tanmateix, va ser absolt per falta de proves; a més, la manifestació havia estat convocada de manera legal i d'acord amb el dret de llibertat d'expressió. Al desembre de 2013, un grup de persones emmascarades pertanyents a Lliga Jove, l'organització juvenil del Moviment Social Republicà, va entrar violentament a la Facultat de Biologia de la Universitat Autònoma de Madrid per protestar contra el «rentat de cervell» als estudiants i exigir una universitat no polititzada. Una persona va resultar ferida com a conseqüència de l'assalt. Aquell mateix any, un grup d'extrema dreta havia rebrutat la celebració de la Diada Nacional de Catalunya a la seu de la Generalitat a Madrid. Els assaltants, que portaven banderes d'Alianza Nacional, Falange i Democracia Nacional, van llançar gas lacrimogen als assistents. D'altra banda, a Internet la gravetat dels delictes d'odi aconseguix proporcions gairebé inquantificables: els centenars de webs i les xarxes socials que propaguen el discurs de l'odi s'han convertit en el mitjà de comunicació més eficaç per a l'extrema dreta. L'anonimat, la instantaneïtat, l'accessibilitat i, sobretot, la impunitat són aliats eficaços a l'hora de convocar manifestacions, adoctrinar o simplement propagar imatges racistes sense cap control.

Val a dir, en conclusió, que tant el tarannà dels discursos com els delictes d'odi són dos clars indicadors del fet que la ideologia de l'odi està present en la societat europea i, també, en l'espanyola, i són precisament els partits d'extrema dreta els que més la fan servir. Aleshores, ¿com s'explica la pràctica irrellevància política de partits polítics d'extrema dreta que capitalitzen electoralment —a Espanya i al País Valencià— la frustració, el descontentament o la por cap a l'immigrant? El fet és que Espanya és un dels estats europeus amb una menor presència de partits i formacions d'extrema dreta i on, a més, no s'ha generat un procés de modernització en massa d'aquests partits. Durant anys s'havia considerat Espanya immune als extremismes (Casals, 2003) a causa de l'hostilitat de la societat espanyola cap a qualsevol record del règim feixista, el baix índex de població immigrant a Espanya fins a mitjan any 2000, la relativa joventut de la democràcia espanyola i el sistema polític pràcticament bipartidista on el partit conservador, el PP, aglutina les posicions de tot l'espai de la dreta.

L'historiador Xavier Casals (2011) explica que l'escassa representació d'aquestes formacions es deu a la fragmentació de l'extrema dreta en nombrosos partits,

cadascun amb un reduït nombre de seguidors i votants, que han estat incapaçes de crear un moviment cohesionat amb una presència més visible en l'escenari polític espanyol. Casals explica que en els primers anys després de la transició democràtica, l'extrema dreta va retornar als principis ideològics anteriors a la Guerra Civil: una ferma oposició a l'esquerra i una forta adhesió al dogma catòlic (oposat a l'ateisme socialista i comunista), juntament amb la defensa d'una Espanya unida (en oposició als nacionalismes perifèrics). Alhora, la difícil renovació d'aquestes formacions i la manca de líders carismàtics, a més de la seua incapacitat d'unir esforços, ha impedit vertebrar un gran partit estatal que rendibilitzés a les urnes la crisi actual. Per la seua banda, Ferran Gallego destaca que no hi ha una organització «d'extrema dreta amb projecció social i una apreciable representació institucional» (Gallego, 2008: 247). En comparació amb l'impuls dels moviments nacionalpopulistes autoritaris al continent, s'ha anat apuntant una estranya absència o, per dir-ho com ho han fet els especialistes que s'han acostat al tema, la franca insignificança dels que es van organitzar per intentar mantenir dret o restaurar el franquisme en descomposició, d'acord amb els seus principis i institucions inaugurals.

Malgrat aquests factors (excepte la immigració) que podrien immunitzar el país de l'extrema dreta, els experts consideren que hi ha un potencial electoral suficient per al sorgiment d'aquest tipus de formacions. Però això dependrà de factors relacionats amb el context social, econòmic i polític, i fins i tot d'especificitats territorials de l'Estat espanyol. La irrupció el 2010 de Plataforma per Catalunya alterà l'estat d'excepcionalitat espanyol. El partit català és la primera formació de l'Estat espanyol que, a partir d'un programa polític similar al de la nova extrema dreta europea, ha aconseguit atraure un creixent nombre de votants i evitar la marginalitat electoral que ha acompanyat els partits de l'extrema dreta espanyola. La formació catalana va obtenir 75.000 vots en les eleccions autonòmiques. El partit va ser comparat amb partits amb gran èxit electoral com el Front Nacional francès o el Partit per la Llibertat d'Àustria. El resultat va ser el «salt qualitatiu» i el «punt culminant» del seu cicle electoral en les eleccions autonòmiques i municipals de 2010 i 2011. Però, malgrat aquests bons resultats, PxC no ha aconseguit fer el salt definitiu a la política nacional com altres formacions europees. Tanmateix, la seua influència sí que ha suposat l'emergència de partits que han tractat d'imitar la seua fórmula d'èxit, que es pot explicar per diversos factors: la major insistència electoral en municipis amb molta població estrangera i un alt índex d'atur, un discurs basat en el rebuig de la població estrangera i la crítica cap als partits polítics tradicionals.

En el cas de Espanya2000, és possible que es produïska un efecte de contagi per l'èxit de PxC? I si és així, està la societat valenciana vacunada de l'extremisme? El partit polític E2000 naix al País Valencià l'any 2003. S'autodefineix com a «populista, social i democràtic», i antiimmigració. El seu president és José Luis Roberto, un empresari vinculat a empreses de seguretat, gimnasos i prostitució que va militar a les joventuts franquistes. No obstant això, el partit ha buscat posicionar-se com una alternativa «no violenta», ni d'esquerres ni de dretes, i democràtica, segons manifesta el seu president i proclama el seu programa polític. A escala electoral, E2000 es converteix el 2011 en la principal força de l'espai polític d'extrema dreta en nombre de vots (12.000) al País Valencià. Aquests resultats van duplicar les xifres dels comicis de 2007 i quintupliquen les de 2003 i 2004. A més, la formació ha rebut vots en el 95% dels municipis valencians i ha aconseguit cinc regidors, un d'ells fora del País Valencià, concretament a Alcalá de Henares, la segona ciutat més poblada de Madrid. Ara bé, el 2015 el partit va perdre 1.810 vots tant en les eleccions autonòmiques com en les locals, entre altres motius per la irrupció en el sistema polític valencià de tres noves formacions, Ciutadans, Podem i Compromís, que van captar el vot protesta i anti-*establishment*.

El seu electorat es caracteritza per una diversitat generacional distribuïda en dos grans grups d'edat, on prevalen els homes enfront de les dones, tot i que la participació de les dones en els actes socials és cada vegada més gran, majorment vinculades a l'ONG Hogar Social Patriota María Luisa. Els grans grups de població que caracteritzen l'electoral d'E2000 són joves i jubilats. El primer grup conté tant homes com dones. Com assenyalen Antón-Mellón i Hernández Carr en referència a l'electorat dels partits neopopulistes europeus, podríem considerar que és un electorat amb escassa lleialtat electoral a partits tradicionals, individus poc polititzats i «ideologitzats» (excepte els recalitrants i creients votants/militants de dreta radical) que es motiven políticament per actituds molt primàries: l'«excessiu» nombre d'immigrants i els consegüents canvis en el paisatge urbà, la degradació del nivell de vida per la crisi, la corrupció, l'augment de les desigualtats, la inseguretat i la protesta anti-*establishment* (Antón-Mellón i Hernández Carr, 2016: 19). El segon grup, els jubilats, està majoritàriament compost per individus d'estrats socials baixos i de baixos nivells d'educació, extreballadors manuals de baixa qualificació que en el passat han mantingut algun tipus de relació amb el règim anterior.

El programa polític i la imatge del partit —tradicionalment associada a grups neonazis o falangistes— ha fet difícil encabir la formació dins de l'espai polític de la moderna extrema dreta europea. És cert que aquesta heterogeneïtat —que compartia amb altres partits, com ara Alba Daurada o el British National Party— no hauria

de dissuadir-nos d'estudiar el cas valencià, per totes les seues implicacions ideològoculturals, polítiques i sociològiques i perquè, com bé ha assenyalat l'antropòleg francès Emmanuel Terray, «l'extrema dreta es mou en l'espai intermedi que separa la dreta clàssica del feixisme». Això només ja justificaria la nostra anàlisi. Però el cas és que l'estratègia política mampresa per E2000 aquests darrers anys s'ha centrat, precisament, a distingir-se de l'estigmatitzada extrema dreta espanyola —d'inequívokes arrels franquistes— i acostar-se a les noves formacions europees de dreta radical populista. És per això que, avui dia, E2000 pot ser definit com un partit de dreta radical populista amb ple dret, ja que s'ajusta perfectament a la caracterització feta per Mudde (2007), segons la qual els principals eixos ideològics d'aquesta mena de partits són el nativisme, el populisme i l'autoritarisme.

Aquesta apressada desvinculació de l'antic règim feixista ha comportat l'eliminació de símbols feixistes o de qualsevol tipus d'exaltació del franquisme en les seues manifestacions públiques. A més, el seu programa polític reitera la condició democràtica de la formació i puntualitza que en cap cas vol acabar amb el sistema, sinó que pretén convertir-se en una alternativa real als partits polítics tradicionals, als quals acusa de corruptes i de ser la causa del declivi social, polític i econòmic que ha sorgit amb la crisi econòmica del 2007. Aquesta és una diferència més que significativa —almenys de caràcter nominal— amb l'extrema dreta totalitària.

L'anàlisi del programa d'E2000 —que hem fet aplicant els conceptes de «dreta radical populista» de Mudde— mostra un partit que reivindica el principi de preferència nacional i defensa un nacionalisme que destaca el dret a la diferència i a la pròpia cultura, i, per això mateix, proposen un sistema legal d'exclusió que pretenen validar democràticament, de manera que el sistema democràtic acabe acceptant i adoptant les seues postures discriminatòries i excloents. Es tracta del «nativisme», tal com l'entén Mudde, un nacionalisme espanyol propi de la dreta radical que es diferencia d'altres moviments nacionalistes que no posseeixen un discurs antiimmigració.

Precisament pel que fa a la immigració, el partit no nega el dret de les persones a buscar un futur millor a Espanya, però la persona immigrant hauria d'acceptar una sèrie de condicions: han de ser persones qualificades i no s'han de «aprofitar» del sistema de protecció social espanyol. El programa electoral del partit destaca la necessitat del control de la immigració massiva a Europa i a Espanya. La seua hipòtesi és que aquesta immigració és una amenaça per a la identitat nacional. Per això, com més immigrants reba Europa, més es veuran amenaçats els seus valors, cultura i tradicions, ja que més cultures paral·leles s'establiran —sense integrar-se— dins del país. Alhora estableixen una relació entre la immigració massiva i el declivi econòmic, la delinqüència i la disminució de les prestacions socials. La seua tesi és

que «en som massa». Per això estan a favor d'establir un estricte control de la immigració, de l'enduriment de la Llei d'Immigració i de la imposició del principi del *ius sanguinis* (dret de sang) per a l'obtenció de la nacionalitat espanyola, amb l'objectiu de limitar la concessió de la ciutadania als descendents d'espanyols. A més, segons E2000, els ciutadans espanyols haurien de tenir prioritat sobre els estrangers en l'accés als serveis públics, sobretot sanitat i educació. Igualment, gran part del seu discurs se centra en els immigrants musulmans: la seua doctrina política és obertament islamòfoba i entén que els seguidors d'aquesta religió són l'amenaça més gran per a la cultura europea i la identitat espanyola. El partit considera que la bretxa cultural entre aquests immigrants i la societat espanyola en fa pràcticament impossible la integració plena (la integració és entesa per l'extrema dreta com a assimilació cultural). El seu discurs reforça la incompatibilitat entre les creences religioses islàmiques i el sistema legal, argumentant que els musulmans no seran capaços de respectar valors propis de les democràcies europees, com la llibertat individual o la igualtat de gènere, quan aquests entren en contradicció amb els seus principis culturals o religiosos.

Aquest rebuig a la immigració massiva està íntimament lligat a la seua oposició al sistema capitalista, ja que segons ells produeix enormes desigualtats entre països, motiu principal dels grans desplaçaments poblacionals des dels països subdesenvolupats o en via de desenvolupament cap a Europa, que són la principal amenaça a la cultura pròpia i als valors europeus que, suposadament, comparteix la formació. Per això, ofereixen solucions per contribuir al desenvolupament dels països del Tercer Món com a manera d'evitar la immigració massiva cap a Europa. El vell racisme, doncs, ha estat substituït per idees de supervivència cultural i social, per la noció de pèrdua d'identitat nacional (sobirania) i d'identitat cultural i, finalment, per concepcions de tarannà malthusian que tenen a veure amb l'escassetat de recursos i amb la por de repartir una mica entre molts. El concepte de *raça* ha estat substituït pel de *cultura*, que serveix per classificar els individus i diferenciar els grups. I aquesta mateixa idea d'identitat —sobretot cultural, comprenent-hi la tradició religiosa— és identificada amb un concepte de nació que advoca per l'homogeneïtat —o, en tot cas, l'homogeneïtzació— dels ciutadans. En la mateixa línia, el seu discurs en defensa del medi ambient es relaciona igualment amb el principi de defensa de la identitat nacional. Així, apareixen importants mesures per a la protecció mediambiental, que associa la necessitat de preservar els recursos naturals amb l'herència històrica i cultural del poble espanyol.

Pel que fa a la relació entre Estat i democràcia, el partit reivindica una concepció política de l'Estat fortament centralitzada: l'Estat ha de tenir totes o la gran majoria

de les competències administratives; el poder i les competències polítiques de les comunitats autònomes ha de ser molt restringit. Per això, apunten a la total abolicció de l'estat de les autonomies. El separatisme i els moviments a favor de la independència són considerats serioses ofenses contra la unitat nacional. Tanmateix, el partit reconeix la importància dels àmbits local i regional, i defensa el manteniment i la preservació de la cultura, la identitat i la tradició espanyola i valenciana com a elements que aporten riquesa a la nació espanyola. El partit, en els seus primers anys, va explotar el discurs anticatalanista. Casals ho relaciona amb els possibles antecedents històrics de l'extrema dreta valenciana, tot afirmant que, des de finals del franquisme, València i el seu *hinterland* s'ha comportat com una placa tectònica ideològica que pretenia establir una frontera física i lingüística amb el catalanisme, sovint associat a l'afany de domini «imperialista» i, fins i tot, marxista. Aquesta situació ha generat una ultradreta valenciana de limitada ideologització i marcat caràcter combatiu, molt visible al carrer i amb fluids vincles amb els cercles del món blaver i el populisme *anti* que aquest ha configurat.

D'altra banda, i pel que fa a l'ordenament econòmic, tot i que promou el liberalisme econòmic, E2000 demana mesures proteccionistes per a l'àmbit nacional, defensant la intervenció de l'Estat en diverses matèries, com ara l'augment del control policial, l'expulsió d'immigrants com a mitjà per garantir la seguretat i la garantia de prestacions socials exclusivament per als nacionals. És el que Griffin (2000) entén com a «liberalisme etnocràtic». Però no només condemnen el gran capitalisme, sinó també els efectes concrets de la mundialització i la globalització sobre l'economia espanyola: la fugida d'empreses nacionals a països menys desenvolupats —la deslocalització— i l'afluència massiva de mà d'obra barata. Exigeixen la devolució de la sobirania als estats nacionals i revertir el procés d'integració europeu, però no proposen la sortida directa d'Espanya, sinó la construcció d'una «Confederació d'Estats Europeus» amb un major grau de sobirania per als països membres. S'uneixen, així, a l'antieuropeisme característic de la nova extrema dreta europea. Els culpables d'aquesta situació serien, al seu parer, tant la dreta liberal com els partits socialdemòcrates: a tots dos els acusen d'haver-se gremialitzat i de defensar interessos partidistes —fins i tot particulars— per sobre dels generals. Amb un missatge directe i constant, aprofiten el descontentament social envers els polítics i la política «tradicional» i denuncien l'abandó que han sofert importants capes de la societat, tot oferint-se com a salvadors del declivi social, polític i econòmic sorgit amb la crisi econòmica de 2007. «Són els demiürgs dels dèficits democràtics, els problemes socials i les angoixes i rancors de sectors de la població orfes d'identitat

política i que escolten les sirenes *ninistes* (ni de dretes ni d'esquerres)», afirmen ben il·lustrativament Antón-Mellón i Hernández Carr (2016: 19).

Com ja hem comentat anteriorment, E2000 no es declara contrari a la democràcia, però mostra certa hostilitat cap al sistema d'elecció de candidats i, per això mateix, advoca per un poder executiu dotat d'amplis poders —de caràcter presidencialista— i pel recurs a la democràcia directa sota la forma de consultes als ciutadans sobre qüestions que aquests partits consideren rellevants. És ben lògica, doncs, la seua aposta per líders carismàtics, tan pròpia dels populismes d'un signe ideològic o altre. Eatwell (2003) descriu aquesta mena de líders com a figures que provoquen efectes ràpids i visibles a l'interior del partit, envoltats d'un nucli dur de seguidors que demostren alts graus de lleialtat i una voluntat indestructible per realitzar els esforços que calguen —protecció violenta inclosa— per la seua causa. De fet, José Luis Roberto, president del partit, exerceix un ferri control de la formació, amb una presència indiscutible en cada acció política, mediàtica i econòmica. A més, Roberto no només és el líder del partit, sinó que és l'amo d'empreses de seguretat, acadèmies i gimnasos en què els seus treballadors o clients són també militants. D'aquesta manera, el control és encara més gran sobre l'organització. A més, com altres líders de dreta radical populista, Roberto recorre a un llenguatge groller i un comportament estrident, com ja ho van fer Josep Anglada, Jean-Marie Le Pen, Umberto Bossi o el grec Nikólaos Mikhaloliakos, que va obligar els periodistes a rebre'l dempeus mentre els seus militants alçaven els braços emulant la salutació nazi. La figura del líder s'insereix en una organització jeràrquica i piramidal on el president es troba a la cúspide, i en un escalafó inferior, els seus 26 vocals.

És sobre aquesta base ideològica que acabem de ressenyar que España2000 ha desenvolupat la seua proposta política i activitat institucional des que va nàixer ara fa catorze anys. Però tant les activitats del partit com els seus eixos programàtics s'han transformat des del 2003 fins al 2017: si en una primera etapa —la que va del 2003 al 2007— el partit apostava per l'exaltació de la unitat espanyola i l'anticatalanisme, d'aleshores ençà s'hi pot apreciar una transformació discursiva que fa bascular tot el seu ideari al voltant d'un nou eix discriminatori autòctons-estrangers. Una de les principals causes d'aquesta renovació és l'entrada a la directiva d'Ernesto Milà, el 2007, com a responsable de l'ideari polític del partit. Milà ha contribuït decisivament a la seua transformació ideològica per evitar la tradicional estigmatització de l'extrema dreta espanyola d'arrel franquista i acostar-lo al model —i el discurs— de la dreta radical populista europea que tant d'èxit estava tenint a Europa mentre E2000 no acabava de sortir de la catacumba institucional. Era l'única manera d'evitar el rebuig que provoca a l'Estat espanyol qualsevol filia-

ció franquista i esquivar l'ostracisme mediàtic. És per això que, d'ençà de la crisi financera del 2007, E2000 deixa de banda la nostàlgia nacionalcatòlica i intenta explotar electoralment el sentiment antiglobalització i antieuropeu que estava desfermant-se entre les classes populars europees que veien ensulsir-se, a poc a poc, el treball i els drets adquirits. Conseqüentment, era lògic que actualitzaren també la llista d'enemics, ocupant ara els immigrants i l'islam el lloc que abans corresponia als comunistes i a Marx, i apostant decididament per la repristinació d'unes fronteres nacionals que l'espai Schengen havia deixat obsoletes i per un proteccionisme econòmic que pal·liés els danys col·laterals de la globalització.

Aquesta transformació ha estat acompanyada per l'establiment de vincles internacionals i trobades esporàdiques amb líders i representants d'altres partits europeus. El 25 d'abril de 2016, la nova plataforma política Respeto —en la qual participa E2000— va rebre el líder i una comitiva de la plataforma islamòfoba alemanya PEGIDA. Sobre la importància d'aquests vincles transnacionals, Bruno Larralde (2009) ha advertit que mentre que entre els moviments d'extrema dreta sí que és possible establir relacions clares com la simbologia, la indumentària o les accions, en l'àmbit dels partits és complicat determinar la influència que poden tenir aquestes relacions a l'hora de propiciar una contaminació ideològica significativa. En aquest sentit, Larralde proposa tres nivells bàsics de relacions, que poden ser aplicables al cas valencià: els «vincles formals», que consisteixen en visites dels diferents líders, la participació conjunta en actes i les referències explícites, ja siga en els discursos, en els programes polítics o en els llocs d'Internet; els «vincles informals», que tracten d'imitar l'èxit electoral d'un altre partit; i, finalment, la practicada pels seguidors —i no pels líders— d'un partit en considerar com a «referents» altres partits qualificats d'«innovadors» (FN, FPÖ, LN, AfD, VB) i emular les seues accions polítiques.

Tota aquesta reorientació —o, si es vol, redecoració— ideològica s'explica, també, perquè la respectabilitat política és una de les obsessions del partit, com també ho és d'altres formacions radicals europees. Ni E2000 ni PxC volen vincular-se a la història de l'extrema dreta franquista, sovint sinònima de racisme i violència. El mateix Roberto ha manifestat en diverses entrevistes que ell no és ni racista ni xenòfob, sinó «preferentista» dels nacionals. Aquesta operació de maquillatge electoral explica també que E2000 haja eliminat del seu ideari qualsevol tipus de qüestionament del sistema democràtic, tot presentant-se, en canvi, com a partit «suprapartidista», anti-*establishment* i decididament contrari a les polítiques europees d'immigració, de la mateixa manera que ja havien fet altres partits europeus susceptibles de ser etiquetats com a neonazis o de vella extrema dreta. Tots ells —els europeus i els espanyols— es vanten precisament d'estar més enllà de la lluita ideologicopartidista en ús ja que, segons ells, representen el conjunt del «poble», la nació «autèntica».

Un fruit d'aquesta meditada reorientació estratègica és —si ens circumscrivim al terreny més institucional— el discurs de presentació, en el primer ple de l'Ajuntament de Silla celebrat el 13 de juny de 2015, del regidor que hi va aconseguir E2000: lluny dels missatges tradicionals — a l'estil de «visca Espanya!», «mai catalans» o «aturem l'islam»—, el regidor Andrés Vicent Zaragoza va advocar per un treball continuat i proper als problemes dels veïns de Silla, agraint la tasca de la militància de la localitat. En aquest sentit, en l'última legislatura (2015-actualitat) s'aprecia una certa activitat i participació en cada ple, aportant propostes, presentant interpellacions i preguntes relacionades majoritàriament amb problemes que afecten directament els ciutadans de la localitat (soroll, neteja, etc.). És cert que la reivindicació de la identitat nacional està present, però només amb l'objectiu de complir la legalitat vigent de la Constitució sobre la qüestió de símbols i imatges. La relació amb les altres forces polítiques s'ha traduït en la majoria dels casos en l'abstenció i l'oposició a les mocions dels altres grups polítics. En el cas de votar a favor, ho ha fet no únicament amb el PP —que pot semblar el seu aliat polític més proper—, sinó també amb la resta de forces que han presentat propostes que afecten el benestar, la transparència i l'economia del municipi, com ara la creació d'una comissió de ciutadans per realitzar una auditoria del deute i comptes municipals, o votant a favor d'una moció de reconeixement del genocidi armeni (segurament, això sí, perquè fou perpetrat pels otomans —és a dir, musulmans— sobre una massa de població majoritàriament cristiana).

EXISTEIX UNA DEMANDA DE DRETA RADICAL POPULISTA AL PAÍS VALENCIÀ?

Hi ha diverses teories sobre els elements que propicien l'aparició de la nova dreta radical europea i totes la relacionen amb la conjunció de diversos elements: l'augment del nombre d'immigrants, factors econòmics com la crisi del 2007 o la combinació d'un nacionalisme exaltat amb un populisme atractiu. La majoria d'autors coincideixen que el vot de protesta no basta per a explicar l'emergència d'aquestes formacions polítiques, ja que no hi ha un únic factor explicatiu, sinó una combinació orquestrada de diverses variables polítiques, econòmiques i socials. Cap explicació és, en aquest sentit, excloent.

Jackman i Volpert (1996), per exemple, formulen tres hipòtesis que explicarien l'aparició d'aquests partits: (1) l'extrema dreta creix a mesura que augmenta l'atur en un determinat país; (2) quan hi ha més sostre electoral en un determinat sistema de partits, més reduïdes són les expectatives electorals de l'extrema dreta, i (3) la combinació del multipartidisme amb un sistema electoral proporcional està associada a un suport alt a l'extrema dreta. En el cas valencià, sembla que sí que hi

ha evidències que relacionen aquells municipis que reben més vots d'E2000 amb els que tenen taxes més grans d'atur, o almenys amb percentatges superiors a la mitjana autonòmica. A més, pel que fa a la correlació entre taxa d'atur i intervals de població afectats, destaca el fet que des del 2002 la franja d'edat amb més taxa d'atur és la dels menors de 25 anys: precisament, la majoria de militants d'E2000.

Sobre la qüestió de la proporcionalitat del sistema electoral valencià —la segona de les hipòtesis esmentades—, l'Estatut d'Autonomia (art. 23 i 24) i la seua concreció en la Llei Electoral Valenciana (art. 12a) fixen la barrera electoral en el 5%, que ha estat objecte de crítica des d'àmbits partidistes (sobretot Esquerra Unida, Bloc, Ciutadans) i acadèmics per la desproporcionalitat territorial que provoca. En aquest sentit, Martín Cubas (2016: 119) assenyala:

La disfunció fonamental, clara i evident és, pels seus efectes directes, l'exclusió de la representació a les Corts de forces polítiques rellevants com a conseqüència de l'aplicació de la barrera electoral del 5% del conjunt dels vots emesos al País Valencià. [...] Sembla poc raonable que, en el context electoral valencià on el partit més votat obté poc més d'un milió de vots, s'exclouguin de la representació forces polítiques amb més de 100.000 vots o, dit d'una altra manera, que 100.000 valencians que recolzen un projecte polític determinat no puguin fer sentir la seva veu al parlament.

Finalment, l'última de les hipòtesis dels autors planteja obertament el fet que l'extrema dreta es desenvoluparà amb més facilitat en aquells països on hi haja un sistema de partits més fragmentat i on es puguen trobar «espais polítics» desatesos. Això afecta directament E2000, perquè el sistema de partits valencià no fomenta la pluralitat ni tampoc l'entrada de partits minoritaris, atesa la barrera electoral del 5%. D'altra banda, l'espectre polític, sobretot pel costat de la dreta ideològica, no està tan fragmentat com en altres països (Itàlia, França, Holanda, Àustria). De fet, fins a les eleccions de maig de 2015, les Corts Valencianes s'han caracteritzat no només pel bipartidisme (PP i PSPV), sinó per una perllongada majoria de vint anys —1995-2015— del partit conservador, el PP, única formació hegemònica de l'espai electoral de la dreta valenciana una vegada desapareguda electoralment Unió Valenciana en els comicis de 1999. Aquest fet connecta directament amb un dels motius que, segons Casals, ajudaria a explicar-se el fracàs de l'extrema dreta espanyola, i que ajudaria alhora a comprendre per què E2000 no ha arribat mai a tenir tan bons resultats, a diferència d'altres partits radicals europeus. Casals detecta un aglutinament dels vots radicals en el principal partit conservador —el PP— per part de l'extrema dreta tradicional. No obstant això, en les eleccions de 2011, E2000

va obtenir els millors resultats i, alhora, el PP va aconseguir la majoria absoluta. Aquest fet dona suport a la segona de les conclusions d'aquesta investigació sobre el vot cap a E2000: per primera vegada hi ha un votant de nova extrema dreta al País Valencià, diferenciat del partit conservador hegemònic de la dreta tradicional, al qual han seduït per les seues propostes contràries a la immigració, ultrapatriotes i anti-*establishment*.

Però el 2015 les Corts Valencianes augmentaren la composició de les forces polítiques representades, que van passar de quatre (PP, PSPV, EU i Compromís) a cinc (PP, PSPV, Compromís, Podem i Ciutadans). És a dir, augmentà el multipartidisme sense que això afavorís la dreta radical representada per E2000. Entre altres motius, com ja hem dit abans, potser això s'explica perquè les noves formacions —situades en ambdós extrems de l'espectre polític, tant a la dreta com a l'esquerra— també exhibien arguments anti-*establishment* i pugnaven per aconseguir el vot de protesta, dues de les estratègies —l'altra era l'estigmatització de l'immigrant— que E2000 pretenia capitalitzar a favor seu. A més, tot i que el PP hi va perdre la majoria absoluta, continuà mantenint una majoria simple que el situava com a principal referent conservador del país.

És cert, doncs, que les investigacions sobre els factors que contribueixen a l'emergència de la dreta radical populista tenen diversos elements en comú amb el cas valencià: els alts nivells d'atur, la immigració, el cicle de pregona crisi econòmica o la convergència de partits majoritaris al centre de l'espectre polític que deixa lliures els extrems. Però, ateses les especificitats del cas valencià, no han servit a E2000 per aconseguir cap mena de representació institucional al més alt nivell. Cosa que demostra que la ciència política no hauria de desvincular, en qualssevol dels casos, la seua reflexió teòrica de les particularitats —històriques i socials— de cada determinada comunitat d'electors.

UNA REFLEXIÓ FINAL. EL FUTUR DE L'EXTREMA DRETA

L'ascens de partits polítics de la família de l'extrema dreta a l'Europa occidental és indiscutible i, pel que sembla a hores d'ara, imparable. Les causes del creixement d'aquests partits són «multifactorials», però allò que és realment perillós és que s'ha configurat una oferta d'extrema dreta que està instal·lada en el paisatge polític europeu i que està demostrant que té capacitat d'arrelament. El seu discurs reivindicava l'excepció nacional, l'antieuropeisme, el replegament identitari, la prioritat dels autòctons i el rebuig a la diversitat cultural. Els atemptats gihadistes en terres europees han reforçat l'odi a l'estranger, i han convertit els musulmans en el principal cap de turc de la crisi, junt amb les elits polítiques que governen la Unió Europea.

Tot plegat ha confluït perquè una ideologia que es consolida i creix en una Europa castigada per la crisi econòmica i financera ataqué obertament valors angulars de la construcció europea i de la seua identitat forjada amb l'ideari il·lustrat: les idees de tolerància, dignitat, igualtat i respecte es troben avui en franca retirada en els discursos —i les agendes— polítics del continent. Hi ha centenars de milers de persones que volen entrar a Europa (refugiats i migrants) i la resposta europea ha estat el tancament de fronteres externes, la construcció de nous murs i tanques o la signatura de tractats amb països de dubtosa reputació democràtica com Turquia.

És cert que a Espanya i al País Valencià el fenomen de la immigració va aparèixer dècades després que en altres països europeus, i tampoc la presència de refugiats és tan alta ni massiva com a Grècia, Itàlia, Holanda o Alemanya. No obstant això, a partir de l'any 2000, l'arribada de persones estrangeres s'accelerà i propicià una nova societat diversa, culturalment i religiosa, en la qual no hi ha hagut una conflictivitat certament significativa, com ha passat per exemple amb les *banlieues* franceses. Però, encara que la immigració es puga convertir en un factor decisiu per a l'aparició de l'extrema dreta en un territori —com s'ha esdevingut en nombrosos països del continent—, a Espanya les formacions d'extrema dreta no han assolit un èxit electoral remarcable. Entre les possibles causes destaquen la proximitat temporal del record de la dictadura franquista, l'aglutinament en el partit majoritari conservador —el PP, que actua en aquest cas com un partit *catch-all*— dels potencials votants de l'extrema dreta i segurament també la manca d'organització, de coordinació i de líders carismàtics dels diferents partits d'extrema dreta espanyols.

I, tanmateix, els bons resultats electorals que PxC va traure en els comicis municipals de 2011 han demostrat que és possible l'emergència de la dreta radical populista a Espanya i trencar amb l'«excepcionalitat» del cas espanyol respecte als extremismes i radicalismes de dreta. Però, juntament amb PxC, al País Valencià ha anat construint-se una nova opció política des de l'any 2003, España2000, que, tot i la manifesta nostàlgia inicial d'alguns militants, i fins i tot del seu president, pel règim franquista, malda per reorientar el seu programa polític en la direcció marcada per la dreta radical populista que està guanyant cada cop més terreny en l'escenari polític europeu. Aquesta homologació —que ha tingut poca rendibilitat electoral fins ara— no deixa de ser perillosa, perquè la nova extrema dreta europea, si bé no ha aconseguit governar encara cap de les economies més representatives de l'eurozona, sí que ha influït en l'agenda legislativa de les formacions tradicionals, que han respost endurent les seues polítiques migratòries, com ha estat el cas de la Gran Bretanya, que va convocar un referèndum sobre la sortida de la Unió Europea —el ja famós Brexit, amb un resultat sorprenent i a hores d'ara

inquietant— que va pivotar fonamentalment sobre aquesta qüestió. No és, però, l'únic cas. A Dinamarca, per exemple, el PPD va forçar la votació d'una proposta per confiscar als refugiats béns que sufragaren la seua estada al país. A Bulgària han sorgit patrulles ciutadanes que cacen refugiats que intenten arribar de manera il·legal des de Turquia, patrulles clandestines que també han aparegut a Finlàndia o Suècia. No resulta exagerat afirmar que tot aquest clima que s'està instal·lant en les tradicionalment tolerants societats europees recorda, i molt, el del totalitarisme d'entreguerres, sostingut per una ideologia de l'odi i l'estigmatització racials. Una xenofòbia que ara, com s'esdevenia amb l'antisemitisme, va estenent-se progressivament en l'imaginari social comú, amb independència de l'orientació ideològica manifestada per cada individu.

España2000 també ha assumit tematitzacions i argumentacions pròpies d'aquest corrent polític europeu que normalitza el que fins fa ben poc era tingut per absurd i atorga rellevància política i institucional al que era residual i fins i tot marginal. En les seues últimes campanyes electorals hi ha tingut un especial protagonisme la reivindicació del principi de preferència nacional, que es desplega programàticament en l'exclusió dels immigrants i s'acompanya d'una concepció forta i centralitzada de l'Estat. Tot i que E2000 no qüestiona la democràcia parlamentària, no deixa d'atacar —i culpabilitzar del deteriorament de les economies domèstiques— els representants d'aquest sistema. Aquests plantejaments li han permès entrar al sistema electoral valencià, però de manera molt discreta. Els seus 12.000 vots el 2007, 3.300 militants i 28 seus el 2016 al País Valencià confirmen que no es tracta d'un fenomen passatger ni totalment marginal.

Aquest article ha intentat respondre a dues grans qüestions: la primera toca directament el partit i consistia a saber si les similituds ideològiques possibilitarien l'èxit de la formació al País Valencià o al conjunt de l'Estat espanyol; la segona, que n'era una derivada social, es demanava si la societat valenciana estava adequadament «vacunada» contra aquesta mena de radicalismes. Val a dir, en primer lloc, que el cas valencià és, com a mínim, atípic: d'una banda tenim una societat amb demandes que podrien certament afavorir electoralment l'extrema dreta, i de l'altra, això no s'ha traduït finalment en cap augment significatiu de vots ni representats electes. És cert que E2000 ha constituït una alternativa diferenciada del partit conservador majoritari, el PP, amb una oferta política que vol donar resposta a les inquietuds socials respecte a la immigració i la seua possible repercussió en l'homogeneïtat de la societat. Justament com han fet els neopopulistes europeus. Però potser el fet que E2000 haja centrat en excés el seu discurs en els perills de la immigració ha jugat en contra seu, entre altres coses perquè l'oferta

dels partits no pot ser monotemàtica, ans ha d'incloure diversos aspectes de la vida de l'individu, incloent-hi solucions concretes que solucionen les necessitats de la major part dels ciutadans.

El partit tampoc no té líders autonòmics ni locals capaços de seduir el votant, ja que són fàcilment associables amb el franquisme o, fins i tot, amb negocis il·legals o de dubtosa reputació. Aquest —que per a ells, cesaristes com són, és un dels factors més importants— és un dels elements que més ha jugat en contra seu. Tampoc s'ha d'oblidar el paper dels mitjans de comunicació, que han difós una imatge negativa del partit, amb reportatges televisius, notícies als diaris o periodistes infiltrats que han tendit a centrar-se en els aspectes més violents d'aquestes agrupacions polítiques, que es debaten constantment entre l'aquiescència a les normals i accions efectistes que els puguen donar visibilitat. A més a més, a Espanya està encara molt present el record de la dictadura, que es tradueix en una clara aversió cap a qualsevol símbol nostàlgic, a diferència del que s'esdevé en altres països com Grècia o Itàlia, on el record de la dictadura no provoca tant rebuig o, almenys, tan generalitzat. Atesa la particular fesomia plurinacional espanyola, tampoc E2000 ha pogut fer del nacionalisme una doctrina transversal i aglutinadora: els resulta difícil d'explicar, per exemple, haver passat d'unes posicions obertament anticatalanistes a signar acords amb una formació catalana com PxC.

E2000 s'adonà fa temps que l'única manera de guanyar legitimitat requeria desfer-se de l'etiqueta de formació feixista i buscar un nínxol polític entre els votants «ninistes» (ni d'esquerra ni de dreta), el vot anti-*establishment* i, en menor mesura, el conservador, encara que aquests constitueixen la seua principal font d'electors. El fet que al País Valencià l'espectre polític no estiga tan fragmentat com en altres països (Finlàndia, Itàlia, França, Holanda, Àustria) tampoc els ha beneficiats.

Ara bé, podria sortir E2000 de la marginalitat política i electoral? Tot i que encara és aviat per saber si aconseguirà consolidar-se com una força política, com assenyala Eatwell (2003), la demanda de l'extremisme polític està present a tot Europa, i hi ha denominadors comuns amb altres països europeus que podrien propiciar el suport a una força radical populista tant a Espanya com al País Valencià: el debilitament de l'afecció dels ciutadans cap als partits polítics tradicionals, la incertesa generalitzada envers les institucions europees, la gestió de la crisi dels refugiats de Síria i dels immigrants, la por davant el terrorisme gihadista o la inseguretat ciutadana. Elements que poden conduir a l'èxit, enviar a la marginalitat o mantenir E2000 com una opció potencial en el sistema polític.

Igualment, la nova aliança política del partit amb PxC pot contribuir a construir una «barreja guanyadora» a Espanya, encara que la irrupció de nous partits tant a

l'esquerra com a la dreta, amb discursos anti-*establishment* (Podem, Compromís i Ciutadans), i l'hegemonia del partit conservador majoritari al País Valencià i a Espanya (PP) poden soscar les possibilitats d'èxit d'aquesta coalició o del partit en solitari. No obstant això, no es pot ignorar la presència de la formació i considerar-la com a perdedora política crònica. La societat europea es troba immersa en un moment d'incertesa i inseguretat política i sembla incapaç de resoldre problemes derivats de la crisi dels refugiats sorgida arran de la guerra de Síria de 2015, o de propiciar la seua integració en les societats europees, evitant —a través d'altres dosis de pedagogia política— els possibles brots de xenofòbia i racisme que ja s'han vist, per exemple, a França o Alemanya. És evident, a més, que la permanent espasa de Dàmocles que suposa el terrorisme gihadista fomenta actituds antiimmigratòries i xenòfobes. I precisament aquest és un factor tan desestabilitzador com difícilment previsible. És precisament en aquest convuls context econòmic i cultural que les opcions neopopulistes europees han demostrar si són capaces d'articular discursos que satisfacen les demandes de molts ciutadans que s'han anat desvinculant dels partits polítics tradicionals als quals abans concedien el seu vot.

De tota manera, només els pròxims anys resoldran la qüestió: en funció d'un clima d'inestabilitat política i social, el comportament del qual és difícilment previsible —alimentat conjuntament per la crisi econòmica, el neoliberalisme creixent i la migració de grans masses de població amb religions i tradicions culturals ben diferents de les europees—, podrem saber finalment si la dreta radical populista valenciana ha aconseguit a la fi capitalitzar electoralment les inquietuds més pregones de la societat. El que sí que és cert i —ja— constatable és que el partit es troba en un moment de «metamorfosi» que persegueix legitimar-se davant la societat valenciana, tot desvinculant-se de qualsevol forma de feixisme i oferint-se com a única opció capaç de resoldre els problemes del «poble». Però encara els queden assignatures pendents que els permeten pujar-se a l'onada populista que amenaça Europa, com ara la renovació dels seus líders i la construcció d'una oferta més elaborada que vaja més enllà del discurs antiimmigració i la insistència de la identitat nacional espanyola. Una oferta que abaste les necessitats de la major part dels ciutadans i no done resposta només a les dèries d'alguns. No obstant això, el cas d'Espanya 2000 indica una tendència electoral que és convenient estudiar per totes les seues implicacions ideologicoculturals, polítiques i sociològiques, en cas que arribés a sortir de la marginalitat, cosa encara incerta. Perquè, com indicava Enzo Traverso (2016), un «continent que ha viscut setanta anys de pau gairebé ininterrompuda no pot donar lloc a la mateixa política brutalitzada que va afectar Itàlia, Alemanya o Espanya en les dècades dels anys 1920 i 1930». ☪

REFERÈNCIES

- ANTÓN-MELLÓN, Joan i Aitor HERNÁNDEZ CARR (2016): «El crecimiento electoral de la derecha radical populista en Europa: Parámetros ideológicos y motivaciones sociales», *Política y Sociedad*, vol. 1 (53), pp. 17-28.
- BETZ, Hans George (1994): *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*, Nova York, St. Martins Press.
- CASALS, Xavier (2003): *Ultrapatriotas: Extrema derecha y nacionalismo de la guerra fría a la era de la globalización*, Barcelona, Crítica.
- (2009): «La renovación de la ultraderecha española: una historia generacional (1966-2008)», *Historia y política*, vol. 2 (2), pp. 233-258.
- (2011): «La nova dreta populista i l'«enigma español»», *L'Espill*, 38, pp. 82-91.
- CHECKEL, Jeffrey T. i Peter J. KATZENSTEIN (2009): *European Identity*, Cambridge, Cambridge University Press.
- DIETHELM, Prowe (1973): *Weltstadt in Krisen: Berlin 1949-1958*, Berlín i Nova York, Walter de Gruyter Inc.
- EATWELL, R. (2003): «Ten Theories of the Extreme Right», dins Peter Merkl i Leonard Weinberg, *Right-Wing Extremism in the Twenty-First Century*, Londres, Frank Cass.
- ECO, Umberto (2017): «Ur-Feixisme», traducció de Gustau Muñoz, *Pais Valencià, segle XXI*. Recuperat de: <<http://paisvalenciaseglexxi.com/2017/01/20/ur-feixisme/>>.
- GALLEGRO, Ferran (2008): «Nostalgia y modernización: La extrema derecha española entre la crisis final del franquismo y la consolidación de la democracia (1973-1986)», *Historia contemporánea*, vol. 7 (2), pp. 245-265.
- GRIFFIN, Roger (2000): «Interregnum or Endgame? Radical Right Thought in the 'Post-Fascist' Era», *The Journal of Political Ideologies*, vol. 5 (3), pp. 163-178.
- IGNAZI, Piero (1993): *Extreme Right Parties in Western Europe*, Oxford, Oxford University Press.
- JACKMAN, Robert i Karin VOLPERT (1996): «Conditions Favouring Parties of the Extreme Right in Western Europe», *British Journal of Political Science*, vol. 26 (4), pp. 12-36.
- LARRALDE, Bruno (2009): *La extrema derecha como fenómeno transnacional: La elección racional y las necesidades insatisfechas* (tesis doctoral), Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.
- MARTÍN CUBAS, Joaquín (2016): «El estatuto de autonomía como marco normativo de una reforma del sistema electoral de les Corts Valencianes», *Revista valenciana de reformes democràtiques*, vol. 1 (1), pp. 99-129.

- MINISTERIO DEL INTERIOR DE ESPAÑA (2015): *Informe sobre incidentes relacionados con los delitos de odio en España*, Madrid, Ministerio del Interior.
- MUDDÉ, Cass (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.
- RAMONEDA, Josep (2016): «El ascenso de la extrema derecha en Europa», *Espacio público*. Recuperat de: <<http://www.espacio-publico.com/el-ascenso-de-la-extrema-derecha-en-europa>>.
- REYNIÉ, Dominique (2013): *Les nouveaux populismes*, París, Pluriel.
- TRAVERSO, Enzo (2016): «Espectros del fascismo: Metamorfosis de las derechas radicales en el siglo XXI», traducció de Gustau Muñoz, *Revista de pensamiento contemporáneo*, 50, pp. 4-20.
- 20 MINUTOS (2017): «Cumbre de la extrema derecha europea: Le Pen dice que 2017 será el despertar de los pueblos». Recuperat de: <<http://www.20minutos.es/noticia/2939732/0/cumbre-extrema-derecha-europea-le-pen/#xtor=AD-15&xxts=467263>>.

CARÀCTERS 78

Entrevista a Rosa Serrano per Carles Fenollosa.

Articles de Marta Font, Maria Dasca, Xavier Farré, Xavier Bru de Sala, Jordi Solà, Isidre Grau...

Juli Alandés: «Tot esperant Don Carles» (sobre *Els estranys*, de Raül Garrigasait).

Mireia Ferrando: «Vorejant el grotesc o vorejant el sublim» (sobre *Mística conilla*, de Jordi Lara).

Àngels Moreno: «Davant de la mort» (sobre *El guant de plàstic rosa*, de Dolors Miquel).

Awatef Keliti «Un contradiscurs estimulants i esclaridor sobre l'islam» (sobre *L'Islam avui: Alguns aspectes controvertits*, de Dolors Bramon).

Mariano Veloy: «L'elefant blanc de Vílnius» (sobre *Vents més salvatges*, de Bel Olid).

Laia Martínez: «El del blat, en fa *uisce beatha*: aigua de vida» (sobre *Tot el blat*, de Christelle Enguix).

Adrià Targa: «El riu ha mort, visca el riu!» (sobre *Morir com un riu*, de Josep Maria Fulquet).

PÀGINES CENTRALS DEDICADES A JULIÀ DE JÒDAR

Informació i subscripcions

PUV

C/ Arts Gràfiques, 13 46010 València Tel.: 96 386 41 15 - Fax: 96 386 40 67 caracters@uv.es